

”JAG STÅR OVILLKORLIGT BAKOM ER!...”

En analys av fenomenet *Albert Speer* (1905-1981) och hans besinningsfulla kamp med/mot **Sanningen** *verkställd av* **Mats Parner**

☒☒☒ ”Den som äger en trädgård och en boksamling saknar intet”, förklarade den romerske tänkaren Marcus Tullius Cicero för mer än tvåtusen år sedan.

Man tycker sig allt ha goda skäl att sätta bock i kanten för Ciceros utstuderade anspråkslöshet. Inte minst skulle Albert Speer ha ställt sig avvisande till den gamle vältalarens förståndsgåvor, och det skulle han gjort av egna smärtsamma erfarenheter; Speer var nämligen efterkrigstidens mest hängivne trädgårdsmästare och bokälskare här i den västra hemisfären. Likafullt saknade han det mesta.

Under sina tjugo år som krigsfånge i Spandau (Berlin) 1946-66 läste Albert Speer nästan 5000 volymer och tuggade sig igenom stora delar av världslitteraturen. Viljestark som få anlade han också en i varje detalj skrupulöst planerad fångträdgård med otaliga fruktträd, krusbärsbuskar, hallonsnår och grönsakslängor samt, icke att förglömma, tonvis med liljekonvaljer, näckrosor, mandelblom, hundlokor och blå viol. Ja, precis som ordförande Mao (eller snarare till skillnad från denne) lät han bokstavligen hundra blommor blomma.

Men under tjugo år bakom galler hinner en notorisk Prestationsmänniska uträtta mer än så.

Bl a gav sig Albert Speer tid att skriva ungefär 25 000 brev, ett snitt på cirka 3,4 epistlar/dygn; innehållet åskådliggjorde han ofta med hjälp av stilsäkra blyertsteckningar. Även omsorgsfullt förda minnesanteckningar hade ett givet utrymme på dagsschemat. I slutändan visade sig detta unika minnesmaterial ekvivalent med 3000 sidor maskinskrift, och det kom att ligga till grund för de tre biografier, varav två bestsellers, som Speer gav ut efter att fångelseportarna öppnats: **Tredje riket inifrån**, **Dagbok från Spandau** och **Slavstaten**.

För att hålla sig i godtagbart trim rent fysiskt började Speer omsider att fotvandra längs en 270 meter lång bana i sin Spandau-trädgård. Han avverkade trettio varv i taget, en daglig ranson på drygt åtta kilometer, och föreställde sig hela tiden att han traskade runt jordklotet: ”i går nådde jag Dar es Salaams utkanter i Ostafrika”. Totalt lade han 31 936 kilometer bakom sig under de sista elva åren som fånge.

Gitta Sereny, Yrsa Stenius och Peter Englund redovisar alla detta exakta mått – 31 936 km – i sina arbeten om Speer. Det är lika med 80 procent av jordens totala omkrets.

☒☒☒ Albert Speer föddes som den andre av tre söner i Mannheim 1905. Hans föräldrar var minst sagt välbeställda, tillhörde *the upper ten* snarare än den övre medelklassen och levde sitt liv i lyx och överdåd, där inget försakades. Måltiderna serverades av livréklätt tjänstefolk med vita silkeshandskar, och en fransk guvernant bar ansvar för gossarna Speers andliga förkovran. (Hon var fö judinna.) Ljus och speglar blänkte, kristallkronorna glimmade världsvant, och till sitt förfogande hade man fjorton rum. Om politiken och dess irrgångar talades tyst i huset.

Att det finns avgörande moment i allas våra liv måste nog anses obestridligt. Men i Speers fall var de strategiska brytpunkterna ovanligt många – och kom att bli sällsynt ödesdigra:

Efter avlagd studentexamen (med höga betyg i de flesta ämnen och högsta i åtskilliga) såg den lovande ynglingen fram mot en akademisk karriär som naturvetenskapsman. Hans förhållande till siffrornas kosmos var näst intill perfekt; han älskade sin matematik med lidelser gränsande till besatthet och ansåg sig ha sin professionella framtid utstakad. Men fadern, Albert d ä, ville annat. Han krävde att sonen skulle följa de upptrampade stråken och, enligt känt föredöme, slå sig på arkitektyrket. Och så blev det också. Vid 22 års ålder tog Albert d y sin arkitektexamen, än en gång med utmärkta vitsord, och öppnade inom kort egen byrå.

Ytterligare några år senare var Speer strängt upptagen med nybygget av **Germania**, tänkt som blivande huvudstad i *das Reich*.

Matematisk grundforskning hade kanske varit en mera ärofull in- och utkomstkälla...

På tröskeln till 1929 hade Speer och hans unga hustru, Gretel, avancerade planer på att bosätta sig i Kabul, centralorten i det otillgängliga Afghanistan. Där hade den nyblivne arkitekten sökt och fått arbete som tekniker och stadsplanerare med Äventyret som drivkraften framför andra. Väskorna hade redan packats, vaccinationssprutorna motvilligt injicerats och gällande biljetter i laga ordning bokats – när plötsligt Amanullah, det afghanska statsöverhuvudet, störtades i en kupp och tvangs överlämna makten till den illitterate Bacha-e-Saqau, mera känd som "rövaren Habibullah", än mera känd som "vattenbärarens son". Kaos och anarki drabbade "landet mitt i världen".

Därför blev det aldrig någon resa till Afghanistan för makarna Speer på nyåret 1929. Men äkta mannen sörjde inte. I stället riktade han blickarna åt annat håll. På sin höjd måttligt intresserad av tysk inrikespolitik besökte han, senhösten -30, ett evenemang med Adolf Hitler i talarstolen och lät sig förföras av dennes budskap eller, troligare, av talarens vitglödgade frenesi.

Den 1 mars följande år skrev Speer in sig i NSDAP och tilldelades medlemsnumret 474 481. I Kabul hade han aldrig behövt räkna så långt eller frestats att spela så högt.

Ålderspresidenten bland Tysklands främsta arkitekter hette Paul Ludwig Troost. Denne Troost uppehöll tjänsten som Hitlers chefsarkitekt och fungerade under 30-talets första år som Speers läromästare och informator. Men Troost stannade inte länge i mentorsrollen, eftersom hans tid visade sig ute: i januari 1934 rycktes han bort utan förvarning. Därmed låg marken jämnad för 29-årige Speer, som redan träffat sin Führer ett par gånger och då gjort bestående intryck. Med ens befann sig den forne adepten längst fram i täten och fick axla Troosts fallna byggmantel.

I nästa nu kämpade han dygnet runt med partidagsarrangemangen i Nürnberg som högste boss för hela det nazistiska ramverket på Zeppelinerfältet. Här skulle timras stort, större, störst. Det gjordes också. Under 1935 års jättelika manifestationer höll Goebbels och Hitler men fr a Leni Riefenstahl (**Triumph des Willens**) och Albert Speer i tåtarna. Fanorna vajade, vindarna lekte och det tusenåra riket hälsade världen.

Ytterligare ett plötsligt dödsfall kom att påverka Speers karriär än mer dramatiskt.

Året var 1942, månaden februari och platsen det nazistiska militärhögkvarteret i Rastenburg (i Ostpreussen). Hitler befann sig på ort och ställe liksom rustningsminister Fritz Todt – mannen bakom tyskarnas *Autobahnen* – och sent på natten till den 8:e landade en helt utpumpad Speer på en närbelägen äng efter att ha flugit ända från Dnepropetrovsk i Ukraina i dåligt väder. Han kom oanmäld, hörde av sig per telefon och transporterades sedan till kvarteret i en av Führerns bilar. I samma veva hade Fritz Todt och Hitler blivit djupt oense med varann.

Den frispråkige Todt protesterade dels mot att Riket gått i krig mot USA – ”militärt vansinne” – dels mot att offensiven på östfronten var på god väg att misslyckas; Stalins sovjetunion hade avgörande trumf på hand och skulle inte låta sig besegras. Rustningsministern formulerade sig i klara verba och fick Hitler att gå i taket. Först vid Speers ankomst blev Führern sig själv igen och kunde stilla vreden på sitt hävdvunna sätt: med drömmar och arkitektoniskt innesnack.

Några få timmar senare, kl 07:54, startade ett tvåmotorigt HE-111-flyg, destinerat Berlin, med Fritz Todt ombord. Minuten efteråt exploderade planet på ca tjugo meters höjd med påföljd att Todt gick samma öde till mötes som tidigare P L Troost. Redan vid 13-draget (söndagen den 8 februari) utnämndes Albert Speer av Hitler till Rikminister för vapen och ammunition och till överhuvud för den mäktiga ”Organisation Todt”.

Särskilt mycket närmare Tredje rikets köttgrytor gick inte att komma.

Speer hade erbjudits lift med dödsplanet och först tackat ja men därefter ångrat sig och i stället valt att sova ut. Om kraschen var en ren olyckshändelse eller ett avsiktligt sabotage, därom vet vi intet ens i dag. Haverikommissionen excellerade pliktskyldigt i en rad kringgående rörelser, och Hitler lade sedan locket på.

Som vapenminister (senare uppstramat till minister för ”rustning och krigsproduktion”) gjorde sig Speer känd världen över för sin organisationsförmåga, arbetsvilja och måttlösa effektivitet. Ibland har det sagts att andra världskriget i realiteten förlängdes med uppemot sex månader till följd av hans ansträngningar.

Det resonemanget är visserligen hypotetiskt – men saknar inte intresse.

☒☒☒ Vid krigsförbrytartribunalen i Nürnberg 1946 dömdes von Göring, Alfred Rosenberg, Hans Frank, von Ribbentrop, Julius Streicher, (den försvunne) Martin Bormann och sex andra nazistkoryfärer till döden. De hängdes i en gymnastiksal onsdagen den 16 oktober.

Rikminister 1905-03-19 Albert Speer ingick – besynnerligt nog – inte i de dödsdömdas krets. Liksom Baldur von Schirach fick han i stället avtjäna tjugo år i Spandau. I krigets slutfas hade Speer vid upprepade tillfällen desavouerat Führerns ”brända jorden”-taktik och sökt rädda vad som räddas kunde av det sargade fosterlandet; i stridernas slutskede hade han även avvisat alla order som påbjöd omedelbart bruk av nervgaser (tabun och sarin) mot de allierade styrkorna; i själva slutakten hade han därtill effektuerat akuta livsmedelssändningar till de nödlidande inne i Ruhrområdet och skonat tusentals liv.

Det är sannolikt att allt detta kom att räknas Speer tillgodo i Nürnberg. Lika antagligt är väl att hans speciella framtoning bidrog till den (förhållandevis) milda domen. Att Speer var en av de få sympatiska nationalsocialisterna, hade man upptäckt litet varstans. Men han var ju inte bara sympatisk; han visade dessutom samarbetsvilja och djupt engagemang under förhandlingarna i rätten. Han älskade konstmusik, var litterärt bevandrad, kunde flera språk,

skämtade gärna och var far till sex minderåriga barn. I mångt och mycket slöt han upp bakom segrarmakternas folk vid förbrytartribunalen. Med domherrarnas överklassaccent kände han sig trygg, och de hade i sin tur inga svårigheter att förstå honom. Blod är som bekant tjockare än vatten.

”Jag hävdar min fulla rätt att bli sedd av eftervärlden i ett annat ljus än alla dessa motbjudande borgerliga ‘revolutionärer’”, skrev Speer långt senare till vännen Rudolf Wolters om de övriga tjugo på de anklagades bänk. Nej, inte bara språket bar överklassens insignier; så gjorde också Speers arrogans!

Ändå är det ofrånkomligt att även några doser kohandel och traditionellt stormaktsspel bakom Nürnbergs-kulisserna bidrog till att ”fria” Albert Speer. Att rena tillfälligheter spelade centrala roller i hans liv, har vi redan noggsamt vitsordat. Till själva träffbilden hör slutligen, mer än allt annat, att Speer visserligen talade sanning inför rättens ledamöter, men *hela sanningen* släppte han ingalunda från sig. Om så varit fallet, hade hans chans att klara livhanken varit signifikant mindre än den berömda snöbollens i helvetet. Av de tjugo straffmyndlingarna var Speer den ende som påtog sig ett generellt ansvar för nazi-regimens brott mot freden, mot mänskligheten och mot krigets lagar. Det gjorde han i egenskapen av rikminister. Som sådan ”borde” han ha vetat, enligt vad han själv underströk; han borde vetat avsevärt bättre och väsentligt mer.

Men i hela sitt liv förnekade han all ingående kännedom om nazisternas folkmord på sex à sju miljoner judar, ja all intimare kunskap om förintelsen och dess mekanismer.

Det betyder inte – nödvändigtvis – att han for med osanning in i det sista och medvetet bedrog kreti och pleti så snart tillfälle bjöds (och gudarna skall veta att det bjöds tillfällen i såväl parti som minut varje dag efter åren i fångenskap). Svart och vitt är inga särskilt gångbara nyanser i ”fallet Speer”; det gråaktiga har större relevans. När judarnas öde började stå klart för honom i hela dess vidd, lät han sina försvarsmekanismer gå i elden och tvingade dem att, bokstavligen, kämpa för hans liv. Han gjorde sig avsiktligt blind, döv och stum, lät vara partiellt, och anslog dagar, veckor och månader åt kreativ bokföring och intern revision av gamla minnesprotokoll.

Många människor tycks behärska konsten att leva i gränslandet mellan *Veta* och *Inte veta*. För Albert Speer blev det ett livsvillkor att kunna fly till detta skymningsland. ”Min far erkände så mycket som en Människa *kan* erkänna – om hon trots allt skall orka vidare”, förklarade Hilde, makarna Speers äldsta (och klokaste) dotter.

Ett av de mest dramatiska glansnumren i Gitta Serenys tegelsten **Albert Speer och sanningen** (1997) är koncentrerat till Speers närvaro, alternativt Speers frånvaro, i ett slottsgemak i Posen onsdagen den 6:e oktober 1943. Där och då samlades Tredje rikets distrikts- och riksledare till rådslag i uniform, vit skjorta, ridbyxor och stövlar. Efter preludierna vände sig Speer och flera med honom till auditoriet och framhöll vikten av att öka krigsinsatserna om möjligt än mer.

Posen-konferensen har emellertid gått till historien av en helt annan orsak: Heinrich Himmlers illa beryktade tal mellan klockan 17:30 och 19.

I detta tal använde SS-ledaren för en gångs skull klartext i några passager om judarnas villkor: ”Vi har tvingats till det svåra beslutet att utplåna detta folk från jordens yta.” / ... / ”Jag ser det som min plikt att tala fullständigt öppet inför er, partiets högre dignitärer, om den ordning som är Führerns politiska verktyg, att här berätta om det verkliga förhållandet.” / ... / ”Men

”Men jag tror det bästa är att vi – vi tillsammans! – bär detta ansvar åt vårt folk, och sedan tar hemligheterna med oss i graven.”

Om Speer hörde dessa tirader, så kan han rimligtvis inte ha varit okunnig om förintelsen – den massförintelse som pågått i och utanför tusenårsriket alltifrån 1941 på Hitlers uttryckliga (men aldrig skriftliga) order. Men redan före SS-chefens scenshow lämnade Speer konferenslokalen och begav sig till Berlin i sin Mercedes – åtminstone enligt vad han själv påstod. Senare i livet gjorde han allt för att belägga sin fysiska ickenärvaro i Posen efter lunchdags den 1943-10-06. Bl a visade han upp inte mindre än två skilda intyg (bägge undertecknade av andra celebriteter och vederbörligen bevitnade) för och inför medievärlden i allmänhet och, som sig bör, (in)för Gitta Sereny i synnerhet.

Den senare litade inte ens nått och jämnt på honom, och det gjorde inte så många andra heller; intygen sågs som allt annat än tillförlitliga. Det var sist och slutligen i Posen som Albert Speer lade grunden till sin *livslögn*, noterar Sereny och i hennes efterföljd Yrsa Stenius. Likafullt vill ingen av dem ta gift på att den speerska Posen-versionen är bevisligen osann. Det vill däremot Peter Englund. Speer fanns ”uppenbarligen med” i Posen den 6:e oktober -43, heter det i **Brev från nollpunkten** (sidan 137).

Vare därmed hur som helst. I något eller några av sina innersta samvetsskikt måste Speer trots allt ha varit för- eller undermedveten om de ohyggliga tragedier som under många år drabbade judar och andra folkgrupper i Riket.

Men han kämpade med näbbar och klor för de ”sanningar” som blivit hans och för det liv som efter Nürnberg blev honom givet. Han vände på så många stenar han någonsin förmådde.

☒☒☒ Den som hade oturen att växa upp i Tyskland i slutet på 20- eller början av 1930-talet löpte uppenbara risker att falla för de nationalsocialistiska locktonerna. Sant är att vissa gjorde sig immuna mot smittohärdarna redan på tidigt stadium, men de allra flesta lät ju (ändå) bli att vaccinera sig.

Utsagor av den här sorten förefaller nästan obegripliga, så länge de inte tolkas i historiens ljus. Inte hade väl *någon av oss* låtit sig trollbindas av en missnöjesfigur som korpral Schicklgruber! Än mindre skulle ju *vi* – reflekterande och kritiskt tänkande varelser! – haft något tillövers för det politiska mischmasch som återfanns/finns i NSDAP:s programskrifter.

Själv är jag inte så säker. För det första uppfattades den reellt existerande Adolf Hitler endast i undantagsfall – av samtiden – som drogad femfemma och fradgasprutande vettvilling, den där ideligen gick upp i falsett och drabbades av ständiga utbrott. Den bilden är en propagandabild. Verklighetens Führer hade ett ganska brett register; likt kameleonten förstod han att skifta färg efter råd, lägenhet, omgivning samt föreliggande betingelser, och med lika delar strålgång och karisma gjorde han sig mäktiga populär i skilda läger.

Ifall Hitler råkat avlida någon gång mellan 1937 och juni -41 (”Operation Barbarossa”), skulle han troligen ha gått till historien som en visserligen hårdför men väsentligen ytterst kompetent och framgångsrik politiker.

För det andra var den nationalsocialistiska ”ideologin” (delvis medvetet) så diffus i konturerna att var och en kunde bli salig på sin egen nazistiska fason. Med litet god vilja skrevs det mesta in i det privata anteckningsblocket, och med Ortodoxin var det inte så noga. Många tilltalades, särskilt under kampåren, av NSDAP:s sociala patos; man tyckte sig ha upptäckt ett parti för de små i samhället, för olycksbarn, fattiga och elända. Andra åter

förhållades av just locktonerna i ordrätt mening: nazismen var/är ju symbolorienterad med skjortor, stövlar, svastikor, sång och musik i rekvisitan och på repertoaren. Framåt partivänner mot ljusnande tider, framååt! Gack det åt helvete, så skulle det gå med musik...

För det tredje präglades Tyskland under Weimar-republikens era av inre sönderfall och interna slitningar i en omfattning som är nästan omöjlig att föreställa sig. I det läget kunde den nitiske och till synes outröttlige Hr Hitler med följe marknadsföra sig som det enda realistiska hoppet om bot, bättring och en framtid i skinande ariskt ljus. Den enskilde medborgaren tyckte sig stå i valet och kvalet mellan de internationella socialisterna, med KPD som given hemvist, och de föregivet nationella, de med hakkorsen. Det fick oftast bli som det blev. Att sälla sig till Adolf Hitler föreföll snarare rationellt än oförnuftigt – ungefär som att i dag singla slant om euron.

För det fjärde kan en uppräkningslista som denna fortsätta i all oändlighet. Men det bör ändå sägas, till sist, att en människas politiska kurs inte uteslutande – och kanske inte ens huvudsakligen – är en fråga om den resandes intellekt, analytiska kapacitet eller begåvningsreserver. Känslorna spelar också in och spelar förödande spratt. Dåtidens nationalsocialism var sannerligen inte en rörelse som vädjade till förnuftet; den styrdes av affekter, känslor, starka lidelser och djupa passioner. Sentimentaliteten kreerade en av huvudrollerna.

Det är inte bara oroväckande utan fr a tankeväckande att en så intelligent och allsidigt begåvad person som Albert Speer lät sig fascineras av Hitler. De två knöts samman med slitstarka band och speglade sig oavslåeligt i varandras ansikten. Han är **Mannen i mitt liv**, skrev Yrsa Stenius (1998) med hänvisning på Speer och förklarade samtidigt, helt krasst, att Tredje rikets Führer är ut och är in händelsevis var mannen i Speers liv.

Med Hitler som sin jordiske frälsare och med en dunkel föreställning om att slåss på det godas sida mot världens ondska kämpade Speer som en furie på de ariska barriaderna, till en början som chefsarkitekt och byggare, därefter som vapen-, rustnings- och slutligen transportminister under kriget.

Oavsett verksamhetsfält strävade han i varje ögonblick efter att vara ”bäst i klassen” och vinna Rektors gillande. Så hade han en gång för alla programmerats.

Den 30 mars 1945 träffade Albert Speer sin Hitler för näst sista gången nere i Berlin-bunkern i ett läge, då allt hopp sedan länge runnit ut. ”Jag står ovillkorligt bakom Er!” hälsade lärjungen frimodigt, och den svårt ansatte mästaren sträckte fram ena näven. Men vid den här tidpunkten befann sig minister Speer på sin höjd styckevis och deltog i den hitlerska trolldansen; i åtskilliga månader hade han saboterat givna order från högkvarteret och följde nu sin egen politiska kurs – en kurs i sina landsmäns intresse, likaså i västmakternas, sannolikt också i sitt eget.

”Jag står ovillkorligt bakom Er!” intygade han leende. Men denna Speers hälsningsfras stämde ju i bästa fall blott till eftertanke våren -45.

Till sist fanns ändå moraliska och politiska gränser, som han på inget villkors vis kunde förmå sig att överskrida.

☐☐☐ Den 1 september 1981, på årsdagen av världskrigets utbrott, gick ”Doktor Speer” in i den eviga vilan drygt 76 år gammal. Han avled under ett besök i London, och han gjorde det – med endast en obetydlig överdrift – i sin unga älskarinnas famn på ett hotellrum. Nej, undrens

tid var synbarligen icke förbi: året dessförinnan hade den gamle mannen gått och blivit kär för första och enda gången i sitt liv!

Törhända var de kärleksbaciller som angrep honom i själva verket symbolen för något genuint mänskligt. Måhända var den speerska ålderdomsförälskelsen snarare djupt patetisk.

Det ena behöver kanske inte utesluta det andra. "Fallet Speer" är ingalunda något enkelt fall!

Mats Parner